

Piotr Goniszewski¹

EGZEGEZA MT 28,16-20 Z HEBRAJSKIEJ WERSJI EWANGELII WG ŚW. MATEUSZA (SHEMTOB)

Wstęp

W pochodzącym z terenów Półwyspu Iberyjskiego XIV-wiecznym żydowskim traktacie polemicznym pt. *'bn bwchn*, autorstwa Shem Toba ben Izaaka ben Shapruta, możemy odnaleźć hebrajską wersję Ewangelii wg św. Mateusza. Jest to niezwykle intrygujący tekst, który stawia przed nami na nowo pytania dotyczące średniowiecznych relacji żydowsko-chrześcijańskich oraz pogłębia perspektywę badań nad judeochrześcijaństwem w tym okresie historycznym.

W niniejszym artykule zostanie przeprowadzona analiza egzegetycznej Mt^{ShemTob} 28,16-20. W punkcie pierwszym przedstawiony zostanie tekst oryginalny i tłumaczenie na język polski. Punkt drugi i trzeci wprowadzą w zagadnienia związane z krytyką literacką i krytyką tradycji tego tekstu. Ostatni punkt artykułu będzie zawierał komentarz do Mt^{ShemTob} 28,16-20.

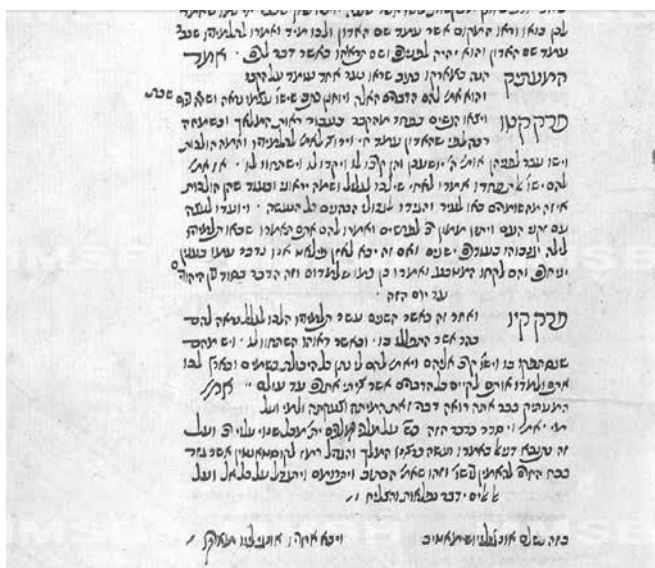
Egzegeza Mt^{ShemTob} 28,16-20

Tab. 1. Tekst oryginalny i polskie tłumaczenie²

Tekst hebrajski Mt ^{ShemTob} 28,16-20:	Tłumaczenie polskie Mt ^{ShemTob} 28,16-20:
<p>¹⁶ w'chr zh k'sr hšnym 'sr tmydyw hlkw lgl'yl nr 'h lhm bhr 'sr bw htpllw ¹⁷wk 'sr r'whw hštchww lw wyš mhm šnšpqw bw ¹⁸wyšw qrb 'lyhm w'mr lhm ly ntn kl hykwlt bšmym wb'rš ¹⁹lkw 'tm ²⁰wlmdw 'wtm lqyyim kl hdbrym 'sr šywyty 'tkm 'd 'wlm</p>	<p>¹⁶ Potem, kiedy dwunastu poszło do Galilei, ukazał się im na górze, na której modlili się. ¹⁷ I kiedy zobaczyli go, pokłonili się mu. A byli wśród nich tacy, którzy wątpili w niego. ¹⁸ Jezus zbliżył się do nich i powiedział im: Dostałem całą władzę w niebiosach i na ziemi. ¹⁹ Idźcie ²⁰ i uczcie ich wypełniać wszystkich słów, które przykazałem wam na wieki.</p>

¹ Dr Piotr Goniszewski, adiunkt w Katedrze Egzegezy i Teologii Biblijnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, adres do korespondencji: 70-344 Szczecin, ul. Chodkiewicza 1/13, e-mail: piotr.goniszewski@interia.pl.

² Wszystkie przekłady z języka hebrajskiego i greckiego pochodzą od autora niniejszego artykułu, chyba że wskazano inne źródło tłumaczenia.

Fot. 1. Na zdjęciu zakończenie Mt^{ShemTob} z mss. Bibliothek der Rijksuniversiteit, Leiden; źródło: http://www.torahresource.com/DuTillet/Ms.Heb.28_Howard.Ms.A.pdf (dostęp 10.05.2015).

Krytyka literacka

Perykopa Mt^{ShemTob} 28,16-20 stanowi epilog bloku literackiego obejmującego mękę, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa (26,1-28,20), a jednocześnie jest to zakończenie całej Ewangelii. W tym krótkim fragmencie można wyróżnić następujące elementy:

- a) ww. 16-17 – objawienie Zmartwychwstałego w Galilei,
- b) ww. 18-20 – logia Jezusa.

Jeżeli chodzi o gatunek literacki badanej perykopy, to mamy do czynienia z formą chrystofanii.

Krytyka tradycji

Pytanie o przeszłość perykopy Mt^{ShemTob} 28,16-20 jest jednocześnie pytaniem o genezę całego dzieła. W tym kontekście można wskazać dwie perspektywy wyjaśniające proveniencję hebrajskiej wersji Ewangelii wg św. Mateusza, tj. hipotezę G. Howarda oraz hipotezę W.L. Petersona. W poniższych rozważaniach, dotyczących tych dwóch teorii, odniesiono się do wcześniejszych badań poświęconych temu problemowi³.

³ P. Goniszewski, *Jezus, Belzebub i nieodpowiedzialne słowa. Egzegeza perykopy Mt 12,22-37 w hebrajskiej wersji Ewangelii wg św. Mateusza (ShemTob)*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” (2014), nr 21, s. 14-17; Tenże, *Sprawiedliwość i sprawiedliwi w kanonicznej i hebrajskiej wersji Ewangelii według św. Mateusza (Shem Tob)*, w: *Nadzieja i sprawiedliwość jako sprawności moralne w wychowaniu*, red. I. Jazukiewicz, E. Rojewska, Szczecin 2014, s. 223-225.

G. Howard, pierwszy wydawca i tłumacz na angielski Mt^{ShemTob4}, bardzo przekonująco wykazał, że traktat pt. *'bn bwchn*, autorstwa Shem Toba ben Izaaka ben Shapruta, nie zawiera nowego tłumaczenia Ewangelii wg św. Mateusza dokonanego na potrzeby powstającego dzieła. Jest to wcześniejszy tekst, który został jedynie dołączony do tego traktatu polemicznego⁵. Zdaniem tego badacza Mt^{ShemTob} jest świadkiem przekazu hebrajskiej wersji Ewangelii wg św. Mateusza w środowisku żydowskim. Swoimi korzeniami wersja ta sięga pierwszych, starożytnych wspólnot judeochrześcijańskich. Niemniej jednak jej tekst ulegał w ciągu wieków szeregowi modyfikacji, interpolacji oraz stopniowej harmonizacji w stosunku do greckiego, kanonicznego Mt i łacińskiej Wulgaty. Ponadto rozważania G. Howarda nawiązują do opinii dotyczących pierwotnie hebrajskiej/aramejskiej wersji Mt, formułowanych przez pisarzy wczesnochrześcijańskich (m.in. Papiasz, Klemens Aleksandryjski, Orygenes, Efrem Syryjski, Euzebiusz z Cezarei)⁶. Rzucają też nowe światło na rozwiązanie problemu synoptycznego zaproponowane przez J. Carmignaca w jego dziele *Początki Ewangelii synoptycznych*⁷.

Opozycyjną koncepcję wobec hipotezy G. Howarda zaproponował W.L. Petersen⁸. Jego zdaniem Mt^{ShemTob} jest przekładem na hebrajski istniejących w średniowieczu łacińskich harmonii Ewangelii. Nie jest to więc zachowana do średniowiecza starożytna, semicka wersja pierwszej Ewangelii w kanonie, a jedynie tłumaczenie powstałe w okresie 900-1300 po Chr. W tym miejscu trzeba wskazać na bardzo mocny kontrargument G. Howarda, który podkreśla, że w przypadku Mt^{ShemTob} mamy do czynienia z hebrajską wersją Mt, a nie tekstem harmonizującym Ewangelię kanoniczną⁹. Z drugiej jednak strony intuicja W.L. Petersena nie musi być całkiem chybiona. Nie można wykluczyć, że Mt^{ShemTob} jest nie tyle przekładem, co hebrajską parafrazą greckiej lub łacińskiej Ewangelii wg św. Mateusza. Taki twórczy przekład, dokonany przez jakiegoś konwertytę obeznanego z żydowską tradycją i językami, tłumaczyłby obecność licznych semityzmów w tekście Mt^{ShemTob10}.

Egzegeza Mt^{ShemTob} 28,16-20

Ww. 16-17 zawierają narrację przedstawiającą chrystofanię zmartwychwstałego Jezusa (w. 16) oraz reakcję na to wydarzenie Jego uczniów (w. 17). Tekst Mt^{ShemTob} mówi o *hśnym śr tmydym*, czyli „dwunastu uczniach”. W kanonicznej wersji greckiej pojawia się *hen-*

⁴ G. Howard, *The Gospel of Matthew according to a Primitive Hebrew Text*, Macon 1985. Nowe, uzupełnione wydanie tej publikacji: Tenże, *Hebrew Gospel of Matthew*, Macon 1995.

⁵ Tamże, s. 173-176.

⁶ P. Goniszewski, *Jezus, Belzebub i nieodpowiedzialne słowa...*, s. 15-16.

⁷ J. Carmignac, *Początki Ewangelii synoptycznych* (BZ.TNT 13), tłum. W. Rapak, Kraków–Mogilany 2009; R. Bartnicki, *Ewangelie synoptyczne. Geneza i interpretacja*, Warszawa 2012⁴, s. 409-411.

⁸ W.L. Petersen, *Some Observations on a Recent Edition of and Introduction to Shem-Tob's "Hebrew Matthew"*, <http://rosetta.reltech.org/TC/vol03/Petersen1998a.html> (dostęp 10.05.2015). Odpowiedź na obiekcje W.L. Petersena zawiera artykuł: G. Howard, *A Response to William L. Petersen's Review of Hebrew Gospel of Matthew*, <http://rosetta.reltech.org/TC/v04/Howard1999.html> (dostęp 10.05.2015).

⁹ Tamże.

¹⁰ P. Goniszewski, *Jezus, Belzebub i nieodpowiedzialne słowa...*, s. 17.

deka mathētai, w łacińskiej Wulgacie *undecim discipuli*, w syryjskiej Peshittcie *tlmyd' chd'sr*, wreszcie w hebrajskim Mt^{DuTillet} *'chd 'sr tlmydym*¹¹. Wszystkie te warianty wskazują jednoznacznie na „jedenastu uczniów”. Dlaczego tekst hebrajski Mt^{ShemTob} przywołuje inną liczbę uczniów, skoro w 27,3-10 wyraźnie wspomina się o samobójstwie Judasza Iskarioty, który należał do grupy dwunastu wybranych przez Jezusa (10,1-4)? Jak widać z powyższego wykazu, pozostałe wersje Mt uwzględniają w swojej narracji fakt tragicznej śmierci zdrajcy Chrystusa. Wydaje się, że w Mt^{ShemTob} zwrot *hšnym 'sr tlmydym* jest użyty jako *terminus technicus* wskazuje na konkretną grupę najbliższych uczniów Jezusa, która udała się na spotkanie ze swoim nauczycielem w Galilei (*gyl*).

Sama chrystofania jest opisana za pomocą czasownika *nr'h* (*nifal* pf. 3 sg. m.). Słowo to jest oparte na rdzeniu *r'h*, który oznacza takie czynności jak „widzieć”, „patrzeć”, „wpatrywać się”, „doświadczać”, „poznawać”. Forma *nr'h* jest wykorzystywana w ST w tekstach zawierających teofanie (m.in. Rdz 48,3; Wj 3,16; 4,5; 16,10; Kpł 9,4; Lb 14,10.14; 1Krl 3,5). Jeżeli chodzi o miejsce tego wydarzenia, to jest to bliżej niesprecyzowana góra (*hr*) w Galilei (*gyl*). Nawiązanie do nieokreślonej góry przypomina scenografię tzw. Kazania na górze: *wyhy 'chry zh b't hhy' wyr' hchbwrwt wy'l hhr wyšb. Wygrybw lw tlmydyw* („I po owym czasie zobaczył tłumy, wszedł na górę i usiadł. Zbliżyli się do niego jego uczniowie (...)”; 5,1). Moment chrystofanii jest w Mt^{ShemTob} mocniej zaakcentowany w stosunku do tekstu greckiego. Wersja hebrajska kładzie nacisk na akt objawienia się zmartwychwstałego Jezusa, podczas gdy Ewangelia kanoniczna podkreśla doświadczenie uczniów: *kai idontes auton* („i oglądając go/przypatrując się mu”). Ponadto wg Mt^{ShemTob} objawienie dokonuje się w trakcie modlitwy uczniów. Pojawia się w tym miejscu czasownik *htpllw* (*hitpael* pf. 3 pl.) bazujący na rdzeniu *pll*, „modlić się”, „prosić”, „błagać”. Wzmianki o modlitwie brak w innych wariantach pierwszej Ewangelii, wspomnianych już wyżej, ponadto brak takiej informacji w arabskim tłumaczeniu harmonii czterech Ewangelii, tzw. Diatessaronie. Chrystofania zmartwychwstałego Jezusa w trakcie modlitwy może sugerować ciekawe implikacje teologiczne.

Kiedy kolegium Dwunastu ukazuje się Jezus, ci oddają Mu pokłon. Czynność ta jest oddana za pomocą czasownika *hštchw* (*hitpael* pf. 3 pl.). Bazuje on na rdzeniu *šchh/šchy*, który w koniugacji *hitpael* wskazuje na „oddanie czci”, „padnięcie na kolana”, „oddanie pokłonu”. W tzw. Ewangelii dzieciństwa (Mt^{ShemTob} 1,1-2,23) termin ten jest stosowany w tekstach mówiących o oddaniu czci nowo narodzonemu królowi Żydów (2,2.8). Natomiast w 14,33 opisuje się nim adorację uczniów wobec cudu dokonanego przez Jezusa na Jeziorze Galilejskim (por. 14,22-33). Niektórzy spośród *hšnym 'sr tlmydym* („dwunastu uczniów”) nie do końca jednak wierzyli w to, czego doświadczają. Mt^{ShemTob} przedstawia ten stan słowem *nstpqw* (*nitpael* pf. 3 pl.) zawierającym rdzeń *spq*. Najczęściej tego korzenia, w koniugacji *hitpael* i *nitpael*, używa się przy wyrażaniu czynności „dostarczania”, „zaopatrywania”. Drugi jego zakres semantyczny wiąże się jednak właśnie z wątpliwym (por. rzeczownik *spq*: „wątpliwość”, „dylemat”).

¹¹ Mt^{DuTillet} to XVI w. wersja hebrajskiej Ewangelii wg św. Mateusza. Cechą charakterystyczną tego przekładu jest duża zgodność z tekstem kanonicznym i Wulgatą: Więcej na temat Mt^{DuTillet}: t. Hegg, *A Brief History of the du Tillet Matthew*, <http://www.torahresource.com/DuTillet/HistOfDuTillet.pdf> (dostęp 10.05.2015). Tekst oryginalny Mt^{DuTillet}: *Du Tillet Matthew with parallel Greek*, http://www.torahresource.com/DuTillet/DuTilletWorkingFile_2Col.pdf (dostęp 10.05.2015). Angielskie tłumaczenie: H.J. Schonfield, *An Old Hebrew Text of St. Matthew's Gospel. Translated, with an introduction notes and appendices*, Edinburgh 1927.

W. 18a zawiera narracyjne wprowadzenie do dwóch wypowiedzi Jezusa (ww. 18b i 19-20). Pierwszy logion (w. 18b) przedstawia wszechwładzę, którą został obdarzony zmartwychwstały Jezus. Czasownik *ntn* (pf. 3 sg. m.), w koniugacji *nifal*, to prawdopodobnie *passivum divinum* wskazujące na samego Boga jako podmiot obdarowujący Chrystusa. Zmartwychwstały otrzymuje *ḵkwlt*, czyli „moc”, „potęgę”, „władzę”. Słowa *bšmym wb'rs* („w niebie i na ziemi”) to semicki meryzm wyrażający dominację Jezusa nad całym stworzeniem (por. Rdz 1,1: *bršyt br' 'lhym 't hšmym w't h'rs*, „Na początku stworzył Bóg niebo i ziemię”).

Drugi logion (ww. 19-20) zawiera nakaz Jezusa skierowany do grona dwunastu uczniów. Wariant ww. 19-20 z Mt^{ShemTob} znacznie różni się od tekstu kanonicznego. Brak w nim wzmianki o misji wśród pogan oraz trynitarnej formuły chrzcielnej. G. Howard w swoim omówieniu Mt^{ShemTob} 28,19-20 wskazuje na intrygującą paralelę dla analizowanego teraz fragmentu. Odwołując się do F.C. Conybeare'a¹², przywołuje bardzo ciekawy wariant zakończenia pierwszej Ewangelii obecny w tekstach Euzebiusza z Cezarei¹³. Poniżej można porównać ww. 19-20 w Mt^{ShemTob}, tekst kanoniczny i lekcję Euzebiusza z Cezarei:

Tab. 2. Tekst oryginalny i polskie tłumaczenie

Mt ^{ShemTob} 28,19-20	Tekst kanoniczny Mt 28,19-20	Euzebiusz z Cezarei
¹⁹ <i>lkw 'tm</i> ²⁰ <i>wlmdw 'wtm lqyym kl hdbrym 'sr sywyty 'tkm 'd 'wlm</i>	¹⁹ poreuthentes oun methēusate panta ta ethnē, baptizontes autous eis to onoma tou patros kai tou uiou kat tou hagiou pneumato ²⁰ didaskontes autous tērein panta hosa enteilmēn hymin. Kai idou egō meth hymōn eimi pasastas hēmeras heōs tēs synteileias tou aiōnos	poreuthentes mathēusate panta ta ethnē en tō onomati mou, didaskontes autous tērein panta hosa eneteilamēn hymin
¹⁹ Idźcie ²⁰ i uczcie ich wypełniać wszystkich słów, które przykazałem wam na wieki.	¹⁹ Idąc zatem czyńcie uczniami wszystkie narody, chrzcząc ich w imię Ojca i Syna i Ducha świętego ²⁰ , nauczając ich przestrzegać wszystkiego, co przykazałem wam. A oto ja z wami jestem po wszystkie dni aż do końca tego wieku.	Idąc czyńcie uczniami wszystkie narody w imię moje, nauczając ich przestrzegać wszystkiego, co przykazałem wam

¹² F.C. Conybeare, *The Eusebian Form of the Text Matth. 28,19*, ZNW 2(1901), s. 275-288.

¹³ G. Howard, *Hebrew Gospel of Matthew*, s. 192-194.

G. Howard, przytaczając opinie takich uczonych jak m.in. H. Kosmala¹⁴, S. Pines¹⁵, czy D. Flusser¹⁶, opowiadających się za autentycznością skróconego wariantu, obecnego w przekazach Euzebiusza z Cezarei, jak i ich oponentów¹⁷, konkluduje:

„If the short ending of the Gospel in Shem-Tob's Matthew is related to the short ending in Eusebius, no direct link between them is probable. Their relationship points to a time considerably earlier than the fourteenth century, possibly as early as the fourth century”¹⁸.

Taki pogląd wspierałby hipotezę G. Howarda odnośnie istnienia pierwotnego, hebrajskiego tekstu Mateusza, przekazywanego w judeochrześcijańskim i żydowskim środowisku. Tekst Euzebiusza z Cezarei mógłby być greckim tłumaczeniem tej alternatywnej, hebrajskiej wersji pierwszej Ewangelii.

Z drugiej strony oba warianty, czyli zakończenie w Mt^{ShemTob} i lekcja Euzebiusza z Cezarei, nie muszą być ze sobą powiązane i mogły powstać całkowicie niezależnie. Warto zwrócić uwagę, że w tekście Euzebiusza z Cezarei jest mowa o nauczaniu narodów pogańskich w imię Jezusa (*mathēteusate panta ta ethnē en tō onomati mou*: „Czyńcie uczniami wszystkie narody w imię moje”). Natomiast w tekście Mt^{ShemTob} brak jest jakiegokolwiek aluzji do nauczania pogan.

W w. 20 Mt^{ShemTob} opisuje czynność nauczania za pomocą czasownika *lmdw* (*qal* imp. pl. m.) opartego na rdzeniu *lmd*, „uczyć”, „nauczać”. Lekcję *lmdw* potwierdzają rękopisy A i B. W pozostałych świadkach tekstu występuje słowo *šmrw* (*qal* imp. pl. m.; „przestrzegajcie”). Jednak ten czasownik nie do końca pasuje do kontekstu całego zdania. Niemniej należy pamiętać, że rdzeń *šmr*, czyli „pilnować”, „strzec”, „przestrzegać”, „zachowywać”, w BH bardzo często odnosi się do przestrzegania przepisów Tory i zachowywania Przymierza z Bogiem Izraela (por. m.in. Wj 19,5; 20,6; Kpł 18,4; 19,37; 20,8; 22,31; Pwt 5,32; 6,3; 8,1). Nauczanie dwunastu uczniów ma na celu wypełnianie nauk Jezusa. Użyty w tym miejscu bezokolicznik *lqyym* bazuje na rdzeniu *qwm* w koniugacji *piel*. Jego zakres semantyczny obejmuje takie znaczenia jak: „ustalić”, „utrwalić”, „wypełnić”, „przestrzegać”, „zachować”. W kontekście analizowanego zdania wskazuje na wypełnianie, przestrzeganie nauczania Jezusa. Podobne użycie słów opartych na korzeniu *qwm* występuje np. w Misznie, w traktacie mPAw 4,11, gdzie padają następujące słowa: *rby ywntn 'wmr, kl hmqym 't htwrh m'ny swpw lqymh m'sr. wkl mbtl 't htwrh m'sr swpw lbtlh m'ny* („Rabbi Jonatan mówił: Każdy wypełniający Torę w biedzie, na końcu będzie wypełniał ją w bogactwie. Każdy uchylający się od Tory w bogactwie, na końcu będzie uchylał się od niej w biedzie”)¹⁹. Podobnie w bJom 28b, gdzie mowa jest o wypełnianiu Tory przez Abrahama. W innych miejscach Mt^{ShemTob} zwrot *lqyym* wskazuje na wypełnienie się proctw ST (np. 2,23; 3,3; 4,14; 12,17; 13,35; 21,4). Przedmiotem wypełniania

¹⁴ H. Kosmala, *The Conclusion of Matthew*, ASTI 4(1965), s. 132-147.

¹⁵ S. Pines, *The Jewish Christians of the Early Centuries of Christianity according to a New Source*, Jerusalem 1966. Badacz ten oparł się na muzułmańskim traktacie polemicznym z X w., który miałby bazować na wcześniejszym judeochrześcijańskim źródle.

¹⁶ D. Flusser, *The Conclusion of Matthew in a New Jewish-Christian Source*, ASTI 5(1967), s. 110-120.

¹⁷ G. Howard, *Hebrew Gospel of Matthew*, s. 193.

¹⁸ Tamże, s. 194.

¹⁹ Tekst oryginalny i polskie tłumaczenie tego traktatu z Miszny: *Prqy 'bwt Sentencje Ojców*, tłum. E. Gordon, S. Pecaric, Kraków 2005. Zob. również nowe polskie wydanie tego tekstu: *Sentencje Ojców Pirke Awot z komentarzami Pawła Śpiewaka*, tłum. M. Friedman, Kraków 2014.

mają być *dbrym*, czyli „słowa”, „czyny” lub „słowa i czyny” Jezusa. Rzeczownik *dbr* ma bardzo szeroki zakres semantyczny i może obejmować wszystkie powyższe znaczenia. Są to *dbrym*, które przykazał wypełniać Jezus. Użyty w tym fragmencie czasownik *šwyty* (*piel* pf. 1 sg. m.) oparty jest na rdzeniu *šwh*. Korzeń ten tworzy rzeczownik *mšwwt*, który w judaizmie rabinicznym jest *terminus technicus*, oznaczającym 613 przykazań Tory²⁰. Ponadto w Torze *šwh* pojawia się w wielu czasownikach opisujących Boga, który przekazuje swoje objawienie Mojżeszowi lub Mojżeszowi i Aaronowi (m.in. Wj 7,2.6.10; 34,4; 39,1; Kpł 8,4; Lb 27,34; Pwt 1,3) oraz Mojżesza jako pośrednika w przekazywaniu Bożego Prawa (np. Pwt 8,1.11; 13,1; 15,11; 19,7.9; 28,14). Wydaje się, że hebrajska wersja pierwszej Ewangelii za pomocą słowa *šwyty* podkreśla obecny w kanonicznym Mt obraz Jezusa jako nowego Mojżesza (por. 5,1)²¹. Ostatni zwrot 'd 'wlm („na wieki”) uwypukla niezmiennność Jezusowej Tory.

Najbardziej charakterystycznym elementem ww. 19-20 z hebrajskiego Mateusza jest ukierunkowanie nauczania uczniów Jezusa jedynie na Izraela. W tekście ww. 19-20 nie pojawia się żadna wzmianka o misji wśród narodów pogańskich (*qwym*), jak ma to miejsce w tekście kanonicznym. Ponadto w 10,5-6 i 15,24 wyraźnie zaznaczono, że działalność Jezusa oraz jej kontynuacja przez uczniów ma się koncentrować tylko na Izraelu. W tym kontekście przesłanie ww. 19-20 staje się jaśniejsze. Dwunastu uczniów ma kierować swoją posługę jedynie do Żydów, co sugeruje użyta w w. 20 partykuła z zaimkiem w 3 pl. s. 'wtm („ich”) oraz kontekst całej Ewangelii (zob. 10,5-6 i 15,24).

Podsumowanie

Przeprowadzona w niniejszym artykule egzegeza Mt^{ShemTob} 28,16-20 sugeruje, że ta semicka Ewangelia jest dziełem przeznaczonym dla środowiska żydowskiego. Stanowi tekst judeochrześcijański, w którym wyrażono jednocześnie otwartość na ewangelizację Żydów.

Jakie implikacje dla badań nad genezą i *Sitz im Leben* hebrajskiej Ewangelii wg św. Mateusza (ShemTob) przynosi powyższa egzegeza perykopy 28,19-20? Bez wątpienia zachęca do bardziej szczegółowej analizy historycznej i socjologicznej wspólnot judeochrześcijańskich oraz relacji żydowsko-chrześcijańskich na terenach zajętych przez muzułmanów (Bliski Wschód, Afryka Północna, Półwysep Iberyjski) w okresie średniowiecza. Dane te powinny zostać skonfrontowane z wynikami egzegezy Mt^{ShemTob} i hipotezami tłumaczącymi powstanie tego dzieła, przed wszystkim z koncepcją G. Howarda oraz koncepcją niedosłownego przekładu, zasugerowaną przez autora niniejszego artykułu, a opartą o badania W.L. Petersena.

²⁰ Tzw. *tryg mšwwt*. Szczegółowa prezentacja 613 przykazań judaizmu rabinicznego: E. Gordon, *613 przykazań judaizmu tryg mšwwt oraz siedem przykazań rabinicznych i siedem przykazań dla potomków Noego*, Kraków–Budapeszt 2009.

²¹ Szerzej na ten temat: J. Kudasiewicz, *Ewangelie synoptyczne dzisiaj* (BW 53), Warszawa 1986, s. 209-211.

Bibliografia

- Abramowiczówna Z., *Słownik grecko-polski*, t. 1-4, Warszawa 1958-1965.
- Bartnicki R., *Ewangelie synoptyczne. Geneza i interpretacja*, Warszawa 2012⁴.
- Briks P., *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, Warszawa 2000³.
- Carmignac J., *Początki Ewangelii synoptycznych*, tłum. W. Rapak, Kraków–Mogilany 2009.
- Conybeare F.C., *The Eusebian Form of the Text Matth. 28,19*, ZNW 2(1901), s. 275-288.
- Du Tillet Matthew with parallel Greek, http://www.torahresource.com/DuTillet/DuTillet-WorkingFile_2Col.pdf.
- Flusser D., The Conclusion of Matthew in a New Jewish-Christian Source, ASTI 5(1967), s. 110–120.
- Goniszewski P., *Jezus, Belzebub i nieodpowiedzialne słowa. Egzegeza perykopy Mt 12, 22-37 w hebrajskiej wersji Ewangelii wg św. Mateusza (ShemTob)*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” (2014), nr 21, s. 11-27.
- Goniszewski P., *Sprawiedliwość i sprawiedliwi w kanonicznej i hebrajskiej wersji Ewangelii według św. Mateusza (ShemTob)*, w: *Nadzieja i sprawiedliwość jako sprawności moralne w wychowaniu*, red. I. Jazukiewicz, E. Rojewska, Szczecin 2014, s. 221-238.
- Gordon E., *613 przykazań judaizmu tryg mšwwt oraz siedem przykazań rabinicznych i siedem przykazań dla potomków Noego*, Kraków–Budapeszt 2009.
- Hegg T., *A Brief History of the du Tillet Matthew*, <http://www.torahresource.com/DuTillet/HistOfDuTillet.pdf>.
- Howard G., *A Response to William L. Petersen's Review of Hebrew Gospel of Matthew*, <http://rosetta.reltech.org/TC/v04/Howard1999.html>.
- Howard G., *Hebrew Gospel of Matthew*, Macon 1995.
- Howard G., *The Gospel of Matthew according to a Primitive Hebrew Text*, Macon 1985.
- Jastrow M., *A Dictionary of the Targumum, the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature*, London–New York 1903.
- Klein E., *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for readers of English*, Jerusalem 1987.
- Koehler L., Baumgartner W., *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 1-2, red. J.J.Stamm, red. wyd. pol. P. Dec, Warszawa 2008.
- Kosmala H., *The Conclusion of Matthew*, ASTI 4(1965), s. 132-147.
- Kudasiewicz J., *Ewangelie synoptyczne dzisiaj (BW 53)*, Warszawa 1986.
- Lust J., Eynikel E., Hauspie K., *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Stuttgart 2003 (wersja z BibleWorks 7.0.018x.14).
- Novum Testamentum Graece*, red. E. Nestle, K. Aland i in., Stuttgart, 2012²⁸.
- Petersen W.L., *Some Observations on a Recent Edition of and Introduction to Shem-Tob's "Hebrew Matthew"*, <http://rosetta.reltech.org/TC/vol03/Petersen1998a.html>.
- Pines S., *The Jewish Christians of the Early Centuries of Christianity according to a New Source*, Jerusalem 1966.
- Popowski R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 2006⁴.
- Prqy 'bwt Sentencje Ojców*, tłum. E. Gordon, S. Pecaric, Kraków 2005.

Schonfield H.J., *An Old Hebrew Text of St. Matthew's Gospel. Translated, with an introduction notes and appendices*, Edinburgh 1927.

Sentencje Ojców Pirke Awot z komentarzami Pawła Śpiewaka, tłum. M. Friedman, Kraków 2014.

Streszczenie

Niniejszy artykuł zawiera analizę egzegetyczną zakończenia hebrajskiej wersji Ewangelii wg św. Mateusza (ShemTob). W pierwszym punkcie przedstawiono transliterację tekstu hebrajskiego oraz polskie tłumaczenie perykopy Mt^{ShemTob} 28,16-20. Punkt drugi poświęcony jest analizie literackiej, natomiast trzeci omawia problem genezy Mt^{ShemTob}. W ostatnim punkcie przeprowadzona została egzegeza badanej w artykule perykopy. Tym, co wyróżnia wersję hebrajską w stosunku do tekstu kanonicznego, jest brak tzw. nakazu ewangelizacji pogan oraz trynitarnej formuły chrzcielnej. Mt^{ShemTob} 28,16-20 zdaje się sugerować, że przedmiotem apostołskiej posługi dwunastu uczniów Jezusa powinni być jedynie Żydzi.

Słowa kluczowe: Ewangelia wg św. Mateusza, hebrajskie Ewangelie, judaizm, dialog żydowsko-chrześcijański, judeochrześcijaństwo

Summary

EXEGESIS OF MT 28,16-20 OF THE HEBREW VERSION OF THE GOSPEL ACCORDING TO ST. MATTHEW (ΣHEMTOB)

The following article is an analysis of Mt 28,16-20 of the Hebrew version of the Gospel according to St. Matthew (ShemTob). The first chapter contains an original Hebrew text and Polish translation of Mt 28,16-20. The second one shows the literary structure of this fragment and the problem of the origin of Mt^{ShemTob}. The main section contains a commentary on Mt^{ShemTob} 28,16-20. It seems to suggest that the object of the apostolic ministry of the twelve disciples of Jesus should be only Jews.

Keywords: Gospel according to St. Matthew, Hebrew Gospels, Judaism, Christian-Jewish Dialogue, Jewish-Christianity